

על שדי(י)ם
ובקבוקים
הנקה והזנה בראי האמנות

אוצרת ויוזמת התערוכה : נורית טל-טנא

עריכה גרפית ועיצוב: אפרת אשכנזי

הדפסה: דוד הירש, פרינט אקספרס, רמת ישי

על השער: שירה גפשטיין מושקוביץ, ללא כותרת, אובייקט, 80x100 ס"מ, פטמות סיליקון וצבע, 2018 (פרט מתוך העבודה)

נורית מבקשת להודות ליו"ר נעמת מחוז ת"א יפו - לליאורה לנגר ולאילת ברוך כץ

על הפקת תערוכה וקטלוג נלווה חשוב זה.

ותודה לתמיכת קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות תל אביב

קרן יהושע רבינוביץ
לאמנויות תל אביב (ע"ד)

מרץ 2018

הוצאת נעמת

לידה והנקה הן חוויות רבות עצמה וייחודיות שרק נשים מתנסות בהן. לצד הפליאה והאזשה שביצירת חיים והענקה, כרוכות בלידה ובהנקה חוויות של כאב פיזי ושל אובדן החופש. החברה בה אנו חיות ופועלות מתקשה להכיל את הרגשות הקשים והשליליים שלעיתים מתעוררים בהקשרים אלו. נשים רבות חשות שהאימהות שלהן עומדת למבחן באופן תמידי ולתחושות האלו מתלווה בדידות קשה. אחד השדות היחידים המאפשרים ביטוי משוחרר משיפוטיות הינו שדה האמנות.

אני מבקשת להודות לאמניות האמיצות על הכנות והישירות בה הן חושפות את מלוא קשת התחושות באשר להנקה על כל משמעויותיה ובכך מאפשרות לנשים אחרות להתחבר לרגשותיהן ולגלות שהן לא חריגות. שיח הלידה, ההנקה והאימהות צריך מרחב או סטודיו משלו ואותו נעמת שמחה להעניק באהבה רבה.

תודה גדולה לליאורה לנגר - יו"ר נעמת במרחב ת"א-יפו ולנורית טל-טנא האוצרת המוכשרת על היוזמה ועל הוצאתה אל הפועל.

גליה וולוך - יו"ר נעמת

נושא הבחירה החופשית של נשים הוא אחד הנושאים הנדונים ביותר באג'נדה הפמיניסטית. בין מגוון הבחירות הנדונות נושא ההנקה תופס מקום חשוב בשיח הזה.

אנחנו בחרנו לציין את יום האישה הבינ"ל 2018 ע"י העלאת תערוכה שמציגה את הגישות והדילמות השונות מבלי לנקוט עמדה. המטרה היא לחשוף אתכם לנושא ולהשאיר לכם את הבחירה לאחר התרשמותכם מהיצירות בתערוכה. התערוכה היא אחת מפעולות רבות בנושא שוויון וצדק מגדרי שנעמת ת"א-יפו מקיימת במטרה להנגיש את הנושא לחברות נעמת בפרט ולציבור הרחב בכלל.

אני מודה לנורית טל-טנא האוצרת היצירתית שלנו על הרעיון והביצוע. אני מודה לאמניות הנהדרות על העבודות המקוריות שלהן, שחלקן נוצרו במיוחד עבור תערוכה זו, וכן על הגישה הרצינית והעניינית שלהן. אני מאמינה שעבודותיהן והתערוכה כולה תגרום להעלאת הנושא לשיח הפמיניסטי ולתודעה הציבורית במדינת ישראל בכלל.

תודות לכרמל איתן- דוברת נעמת על השותפות והעצה, גליה וולוך- יו"ר נעמת ומרסל אטיאס בלעיש, מנהלת אגף הארגון על התמיכה.

ליאורה לנגר - יו"ר נעמת תל אביב יפו

על שדי(ים) ובקבוקים - הנקה והזנה בראי האמנות

מאת: נורית טל-טנא - אוצרת התערוכה

בעשורים האחרונים נושא ההנקה ותחליפי חלב הפך לדיון ציבורי סוער. מחד יש נטייה לצדד ולעודד הנקה אימהית אם בשל המודעות והולכת וגוברת לעניין בריאות ותזונה וכן הרצון ל"שוב לטבע", כאשר מאידך התפתחות הטכנולוגיה מאפשרת כיום אספקת תחליפי חלב איכותיים לתזונת התינוק, ובכך מתאפשר לאם להמשיך בעצמאות תעסוקתית ולשוב לעבודתה, ללא תלות בנטל הנקת העולל ולשתף דמויות נוספות בסיוע בתזונת התינוק. כך שנדמה כי לאם הטריה מתאפשר חופש בחירה בנושא. לכאורה בתקופה זו, יש מודעות לזכות הבחירה לנשים, אך מניתוח ופיענוח דימויים ויזואליים ותפיסות חברתיות ותרבותיות, ניתן לגלות כי למעשה הנקה אינה בחירה חופשית, אלא אידיאולוגיה חברתית, פוליטית וכלכלית. ככזו, היא מטילה אחריות פרטית וציבורית על שכמן של אימהות, הנדרשות לענות לחוקי הטבע למען בריאות ילדיהן, גם אם הדבר מביא לעיתים דריסת מאווייהן וצרכיהן שלהן. מושא ההנקה הפך כמו כן למושא לדיון חקיקתי, כך למשל ב 2011 עלתה בכנסת הצעת חוק עידוד ההנקה, אותה יזם ח"כ דני דנון, האוסרת על פרסום תחליפי חלב בכתי היולדות.

גל עידוד ההנקה האימהית בתקופה זו בעולם המערבי מתבטא באופנים שונים, אם באמצעות פרסום מחקרים המתמקדים בחשיבות ההנקה, לצד הצגת דימויים חזותיים בהם מצולמות אמהות חטובות ומפורסמות המניקות בחדווה. כמו כן יש שפע של מידע זמין אודות הנושא תוך התמקדות בחשיבות חלב האם. וכן יש התערבות מאסיבית של גורמים וגופים שונים פרטים וציבוריים בנושא, כך למשל ב-1956 הוקם בשיקאגו ארגון ליגת לָה לָצָה = החלב, ארגון בינלאומי התנדבותי, הפעיל במדינות רבות ברחבי העולם. בארגון חברות מתנדבות המהוות רשת תמיכה ומידע בנושא הנקה, העובר מאם לאם, (וב 1971 הארגון התרחב גם לישראל), ובנוסף "ועצת הנקה" הפך למקצוע נדרש. מן הראוי לציין כי עידוד כהנקה נעוץ גם בשל השימוש הרב שנעשה באבקות חלב ברחבי העולם החל מאמצע המאה ה 20, שכנינו גדלה תמותת תינוקות, וכן בין היתר גם משיקולים כלכליים הקשרים בשוק העבודה, כך למשל בשנות ה-90 בתקופה זו של אבטלה גואה במערב, התחזק מסע התעמולה לעידוד ההנקה האימהית והשבת הנשים לתפקידיהן המסורתיים. הקריאה להנקה הפכה למאסיבית עד כי לעיתים נוצרת תחושה "טרור הנקה" - אם טובה היא זו המניקה, לעומת האם הבוחרת באפשרות האחרת, לזה מתווסף אלמנט גאוות ההנקה. המחקרים הרפואיים הנוגעים ביתרונות ההנקה האימהית ממשיכים להמחיש את חשיבותה הכללית ניתנת לערעור, אולם רובם ככולם מתמקדים בתינוק, ומתעלמים מרצונותיהן של הנשים, אשר יתקשו להשתלב במעגל העבודה ולהגיע למימוש עצמי מחוץ לכותלי הבית אם יפרשו ממנו מעת לעת לחודשים ארוכים של הנקה. יתר על כן, הטלת האחריות הבלעדית לבריאותו העתידית של התינוק על שכמן של אימותיהן מעלה שאלות בכל הנוגע לחתירה להורות שוויונית. בנוסף, היא מחזקת לעתים קרובות את תחושת הכשל האימהי, הנובעת מהדיסוננס הקוגניטיבי הנוצר בין הדימוי האידיאלי של האימהות בתרבות ובין המציאות היומיומית המורכבת, אשר גורמת לנשים רבות בימינו לחוות את אימהותן ככישלון. כיום, באמנות העכשווית, מתאפשר ייצוג של פריזמה מגוונת להתבוננות וביקורת אודות הנקה ותחליפי חלב.

תערוכה זו מציגה יצירות שנוצרו בנושא על ידי אמניות שמרביתן אמהות (זאת בניגוד ליצירות העבר בנושא שצוירו על ידי גברים בלבד) המתארות את יחסן המורכב לנושא מהיבטים שונים תוך מיזוג זהותן כנשים, אימהות ויוצרות, כמושא להתבוננות וכצופות בעת ובעונה אחת. גישותיהן הנבדלות לנושא, הנעות בין האדרה למיאוס, בין חד פעמיות לשגרה, בין התלהבות ללאות, חושפות באומץ את הפריזמה הרחבה של התחושות והמחשבות שמעוררת ההנקה האימהית בקרב הנשים עצמן, על מגוון גווני הרגש שהיא מעלה בקרב מושאיה. כחינתן כחסיבה אחת במשולב עם תפיסת ההנקה בחברה העכשווית מעלה שאלות סוציו-היסטוריות מעניינות המשלכות בין ארבעת הקטבים של מעשה האמנות: היצירה, היוצר, הצופה והמציאות: מדוע קודשה ההנקה בתרבות המערבית עד כי הפכה למטונימיה של האימהות עצמה? מה היו הסיבות לויתור על הנקה אימהית בעבר, ומדוע עלתה קרנה בעשורים האחרונים? מה היו הגורמים לשינוי המגמה? האם הייצוגים האמנותיים החדשניים של הנושא מתארים את המצוי או את הרצוי ומה מידת השפעתן על פרקטיקות הזנה יומיומיות? האם התמורות המפלגות שחלו בימינו בתפיסת ההנקה מעידות על מימוש רצון של הנשים עצמן, יוצרות וצופות כאחד, או שמא הן נובעות מסיבות מורכבות יותר? האם הנקה אמורה להתבצע במרחב הציבורי או בחדרי חדרים? ומעל הכל כיצד אנו, כצופים החיים במאה ה 21, מגיבים ליצירות אשר חותרות תחת מיתוס האם המאושרת, הממשיכה לשלוט בעולם הפרסום והמדיה הפופולרית?

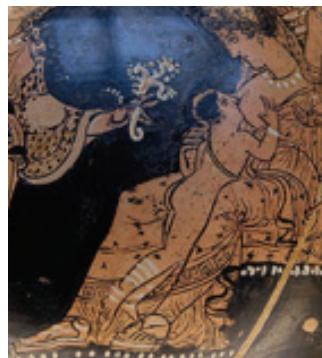
מוטיב האם המניקה מופיע בייצוגים רבים ומשתנים לאורך תולדות האמנות. החל מהאמנות הקדומה, בעולם הפוליטיאיסטי, ההנקה מעצם היותה הדרך היחידה להזין תינוקות ולאפשר להם חיים, נחשבה פעולה מאגית ורב-עוצמה. אלות הפרייון הגדולות היו אלות מניקות, וכל אם מניקה נחשבה אלוהית, או לפחות קדושה וצדקת. חלב אם היה לא רק מזון, אלא גם נוזל קסום, גדוש אהבה, חמלה וכוח מאגי. כאשר חזה גדול בתרבויות המוקדמות נחשב (בטעות) כמסמל שפע של חלב. במיתולוגיות אוזכרו קישורים להנקה ולכוחה המכושף, כך מוטיב האם המניקה מופיע באמנות המצרית העתיקה, כאשר האלה הרה מניקה את בן-התמותה הרקלס ומעניקה לו חיי נצח, וכן פורטונה פרימיגניה המניקה את יונו ויופיטר והופכת אותם למלכים, ועוד.

במרוצת השנים הדימוי השתנה ועבר דרך הקורטורפוס של יוון ורומא, מריה וישו העולל שתיאורם נעשה נפוץ בשלהי ימה"ב, ועד לייצוג חזותי של אמהות מניקות שהשתלטו על הנוף האמנותי החל מהמאה ה-17. כאשר עד למאה ה-19, דימוי ההנקה הפיזי ייצג גם הזנה רוחנית-מיתית. חלבן של איזיס והרה נחשב למעניק אלמותיות לשותה אותן; וחלבה של מריה הקובל מפורשות לדם הזורם מפצעיו של ישו. החל מימי הביניים ועד המאה ה-18, האמינו כי באקט ההנקה האם מעבירה לתינוקה תכונות אופי ומערכת מוסרית¹. עם הזמן, האם הפכה מדמות פחותה מבחינה מוסרית ואינטלקטואלית, למעין גרסה חילונית של מריה, מסורה וא-מינית² - מאפיינים שהתבטאו באמנות החזותית בסצנות הנקה ביתיות. על פי מחקרה של ד"ר גל ונטורה³ בכחינת הנושא בראי ההיסטוריה המערבית, הרי שהנקה אימהית לא תמיד היתה כה נפוצה כפועל, גם אם יוצגה כמשאת נפש בכתבים תיאולוגיים, פילוסופיים ורפואיים מקדמת דנא. על אף שהעובדה שאישה יכולה להניק היא נתון ביולוגי, הרי שאופן ההנקה, תדירותה, והחשיבות שייחסו לה קשורה בפונקציות תרבותיות משתנות, כפי שניתן ללמוד מייצוגיה החזותיים המעידים על קשרי גומלין בינה ובין אידיאלוגיות חברתיות, דתיות וכלכליות. משום כך, זהו נושא מרכזי שטעון התייחסות מעמיקה, שכן ניתן ללמוד ממנו על אימהות, על יחסים בין המינים, על הגדרת הקשר בין האם ובין הילד, ואף על מקומו וחשיבותו של הילד בתוך המשפחה.

מאז ומעולם נתפסה ההנקה כפעולה טבעית ואינסטינקטיבית, אשר הבטיחה במרוצת הדורות את הישרדותו של הגזע האנושי. אמנם, בחינת ההיסטוריה של ההנקה במערב מעלה כי עד אחרי מלחמת העולם הראשונה התקיימו בו בזמן שלושה דפוסי הזנה עיקריים: הנקה אימהית, הנקה בשכר והזנה מלאכותית מחלב בעלי חיים. ואולם, עד הרבע האחרון של המאה ה-19, כשגילה לואי פסטר (Pasteur) את תהליך פסטור החלב שאפשר הזנה מלאכותית בטוחה לשימוש, ניזונו מרבית התינוקות מחלב נשי, שסופק להם על ידי אימם הביולוגית או לחילופין על ידי מינקת בשכר. השימוש במיניקות בשכר מוזכר כבר במצרים הפרעונית, במסופוטמיה, ובישראל בתקופת המקרא גם כיוון וברומא אמנם, מהעת העתיקה ואילך הדגישו רופאים, תיאולוגים ואנשי מוסר את חשיבות ההנקה האימהית, מסיבות גופניות ונפשיות כאחד, ואף הדגישו את חסרונות השימוש במינקת. ואולם, למרות האזהרות הגורפות כנגד השימוש במיניקות בספרות המקצועית לאורך כל התקופות, מגמה זו הלכה והתחזקה במערב אירופה מהמאה ה-11 ואילך, והחל מהמאה ה-17 היא הפכה מקובלת במיוחד בצרפת בקרב נשות המעמדות הבינוניים והגבוהים, בתקופה בה ההנקה האימהית הוגבלה במקרים רבים לאוכלוסיות כפריות ולנשות העיר שלא יכלו להרשות לעצמן מתורות אלה. ואולם, בשלהי המאה ה-18 חל שינוי בדפוסי השימוש במיניקות בשכר במערב אירופה ובצרפת בפרט, אשר נבע במידה רבה מתמורה ביחס להנקה האימהית אשר זכתה לתחייה ולהאדרה, הן בכתבים פילוסופיים ורפואיים, והן בפועל, בקרב אימהות בנות המעמדות הגבוהים בחברה הצרפתית של התקופה. על אף שמטבע הדברים נשים ילדו וטיפלו בהם משחר האנושות, בעקבות התחזקות הדאגה לגודל האוכלוסייה המקומית, לצד כמיהה לשלווה ביתית בעידן של קפיטליזם ותחרותיות, הן חונכו למצוא אושר וסיפוק כמה שבפועל נכפה עליהן בידי האידיאלוגיה הבורגנית הפטריארכאלית. נחיצות ההנקה האימהית הודגשה באותן שנים גם בספריהם של רופאים ומיילדות, אשר בעקבות מודעות לחשיבות הקולוסטרם (החלב הראשוני של האם), לצד עליית המודעות לאחוזי התמותה הגדולים של תינוקות שנשלחו למיניקות כפריות, המשיכו לתבוע גם ברבע האחרון של המאה ה-19 מאמהות להזין את ילדיהן בעצמן.

הנושא הראשון, שהופיע בעשרות יצירות שנעשו במחצית הראשונה של המאה ה-19, התמקד בתיאורי אימהות מתות או גוססות, בעלות שדיים חשופים שאינם ממלאים את תפקידם החיוני להישרדות ילדיהן, וכך המחיש את חשיבות ההנקה האימהית בתקופה של חוסר יציבות פוליטית דווקא באמצעות היעדרה.

הנושא השני, אשר עלה בהדרגה באמצע המאה ה-19, התמקד בתיאורים סימבוליים של האלגוריה של הצדקה הנוצרית (*Caritas*) המיניקה ילדי זרים, כייצוג לאומי ופוליטי למעלותיה של הרפובליקה הצרפתית המשמשת כאם לאזרחיה.

הנושא השלישי התמקד במיניקות בשכר, שתוארו ברבע האחרון של המאה ה-19 באהדה ניכרת, כחלק בלתי נפרד מהמארג המשפחתי והחברתי בפריז המתחדשת, וכסמל למעמדה הסוציאלי-אקונומי של המשפחה הבורגנית. לצדם, הופיעו במוצת המאה ייצוגים של אימהות מיניקות ממעמדות חברתיים שונים, שכללו קבצניות נטולות מעון המיניקות ברחוב כביטוי לעליבות חייהם של העניים; אימהות ממעמד הפועלים המיניקות בבתייהן הדלים בערים; וכן נשות איכרים המיניקות בשדות. הנושא האחרון, שביטא במשולב אידיאלים רוסיאנים עם האתוס של עבודת השדה, הפך לאחת הסכמות האיקונוגרפיות הפופולאריות ביותר של ההנקה האימהית במחצית השנייה של המאה ה-19, ולמוצר צריכה אסתטי וסנטימנטלי שהאדיר את הערכים המסורתיים של העבודה, האדמה והמשפחה, בעידן של תיעוש, הגירה לערים והפחתת הילודה. להבדיל מתיאורי נשות הפועלים המיניקות, אשר ביטאו מחאה חברתית ותביעה לצדק חברתי בתקופה של אבטלה גואה ועוני גובר, שימשו נשות האיכרים כאזכור נוסטלגי לצרפת הכפרית והפסטורלית, שהיתה ואיננה עוד.

ייצוגים חזותיים של ההנקה הבורגנית, לעומת זאת, החלו לעלות בהדרגה רק ברבע האחרון של המאה ה-19, כשיקוף מחודש על האדרת ערכי המשפחה והאימהות אחרי המלחמה הפרנקו-פרוסית וכריאקציה לשכיחות ההנקה בשכר ששבה והיתה לנורמה חברתית. מרבית התיאורים מיקמו את האם המיניקה בפרטיות ביתה, והדגישו באמצעות צעירותה, יופייה ומסירותה לתינוקה את איכויותיה כאם אידיאלית. ואולם, המלחמה על בלעדיות ההנקה האימהית טרם באה לקיצה, על אף שמאבקו של הממסד הרפואי בהנקה בשכר הביא לירידה הדרגתית בשימוש במיניקות, בשלהי המאה ה-19 גבר כוחו של מתחרה ותיק בשוק הזנת התינוקות - הבקבוק. למרות שמרבית הרופאים עדיין העדיפו הנקה אימהית, הם טענו כי הזנה סטרילית מבקבוק שנעשית בבית התינוק עדיפה לאין עורר על שליחתו למינקת מרוחקת. בעקבות המלצותיהם, המוסד טיפת חלב (*Goutte de Lait*) אשר הוקם ב-1892 לרווחת ילדי צרפת, דאג להפצת מנות נדיבות של חלב מפוסטר לנשים שלא הינקה את ילדיהן. פיתוח בקבוקים נוחים לשימוש, בעלי פטמות גומי, שהוצגו בתערוכות העולמיות של 1889 ו-1900 בביתנים מיוחדים, הקל אף הוא על הזנה מסוג זה, וההזנה מבקבוק הפכה לחלופה העיקרית להנקה. גילוייו המדעיים של פסטר אפשרו את השתלטותה הסופית של הרפואה על הזנת תינוקות ואת השינוי שעברה ההנקה לאורך השנים. לאחר שהייתה בשליטתה של הדת, כפי שעלה מייצוגים חוזרים של המדונה המיניקה מהמאה ה-14 ואילך, במאה ה-18 עברה ההנקה לידיה של הפילוסופיה בחסותו של רוסו, ולאחר מכן לשליטתה הבלעדית של הרפואה.

במחצית השנייה של המאה ה-19 הדגישו הרופאים בכתביהם את נחיצות ההנקה האימהית, אך בו־זמן יצרו חלופות מספקות שאפשרו לנשים רבות להימנע ממנה. בקבוקיהם של אותם הרופאים, שנמכרו בחנויות ובקטלוגים, לצד החלוקה חנים של חלב מפוסטר בשכונות העניות של פריז בשלהי המאה ה-19, הדגישו בדרך ברורה וניכרת לעין את יתרונות ההזנה המלאכותית, וכך שימרו, גם אם בכלי דעת, את הימנעות הנשים מהנקה אימהית. קלות השימוש בבקבוק, לצד החסות שהוא קיבל מהממסד הרפואי, תרמה ללא ספק רבות להתחזקות ההזנה המלאכותית, והיא עשויה להסביר גם את ההבדל ביחסן של נשות המאה ה-19 להמלצות הרפואיות הרבות הנוגעות להזנת ילדים. לעומת האימוץ החלקי של המלצות הרופאים שדגלו בהנקה אימהית בלעדית, שלא בהכרח התאימו לכל הנשים, הצליחו טיעוני הרופאים של סוף המאה לחדור לפרקטיקות יום-יומיות של הזנת תינוקות, ונשים רבות עברו להזנה מלאכותית. מעבר זה אפשר להן למצוא תחליף מלאכותי ונגיש להנקה, שהקל עליהן הן מבחינה כלכלית הן מבחינה נפשית ואפשר להן לשלב בין חיי משפחה ליציאה מן הגבולות הצרים של הספירה הביתית.

עם זאת, תמורות אלה לא השפיעו על ייצוגי הזנת תינוקות באמנות החזותית, בה המשיכו להתמקד באם המיניקה. ריבוי תיאורי ההנקה האימהית באותה עת לא בהכרח שיקף מציאות קיימת, אלא ניסה במקביל לעצב מציאות ברוחן של אידיאולוגיות חברתיות, פוליטיות ודתיות הדוגלות בהנקה, כפי שעולה מהניגוד בין הירידה בשיעורי ההנקה האימהית בשלהי המאה ה-19, למול פריחתה בעולם האמנות. נדירותו של הבקבוק באמנות החזותית והיחס ההפוך בין ייצוגיו לבין שכיחותו במציאות מעידים אף הם על כוחן של אידיאולוגיות לעצב מציאות במקום לייצגה, ומחדדים את שאלת היחס בין האמנות ובין המציאות היומיומית.

ברצוני להודות לד"ר גל ונטורה, מאמר זה נכתב רובו תוך הסתמכות על מחקרה - "השד שיצא מן הבקבוק".

1. מרילין ילום, ההיסטוריה של השד, צלה אלעזר (זמורה-ביתן: תל-אביב, 1999).
2. Shari L. Thurer, *The myths of motherhood : how culture reinvents the good mother* (Penguin Books: New York).
3. ד"ר גל ונטורה - השד שיצא מן הבקבוק - הנקה ותחליפיה האמנות הצרפתית במאה ה-19, (הוצאת מאגנס האונג' העברית י-ם, 2013).

רשימת יצירות -

1. Hera Breastfeeding Heracles 360-350 BCE, Part of a vase from the British Museum.
2. אונורה דומיה (Honoré Daumier, 1808-1879), הרפובליקה, 1848, שמן על בד, 73x60 ס"מ, Musée d'Orsay, Paris.
3. לאון לרמיט (Léon Lhermitte, 1844-1925), אימהות, או המשפחה המאושרת, 1899, שמן על בד, 45 x 56 ס"מ, ניו יורק, אוסף פרטי.
4. תינוקות שותים מבקבוק, 1900-1910 בקירוב, גלויה 14X9 ס"מ. (Musée Flaubert et d'histoire de la médecine, Rouen © Bruno Maurey).
5. Advertisement for a new Feeding Bottle designed by Dr Rougeot, 1887, lithograph, 32 x 26cm. Bibliothèque Nationale de France, département Estampes et photographie, Paris.

אודות יצירותיהן של האמניות המציגות בתערוכה

אידית פישר-נץ, עוסקת בסוגיית הלחצים המופעלים על האם להניק. המסר הסביבתי לפיו אם נחשבת לפוגענית ורעה אם אינה מעוניינת להניק, והמחיר שהיא עשויה לשלם לכניעה ללחצים האלו, כאשר הם מגיעים בניגוד לרצונה ונטייתה הטבעית. יצירתה כסוד הנגלה בהדרגה, בין דפי הספר **"המדריך לטיפול בתינוק"** (מאת ד"ר מרים סטופארד), נחשפת דמות נשית ללא פנים, כנועה, המורכבת ברכ שכבתיות, כשהמיקוד הינו שדיה המפיקים חלב, כשהם קשורים ומעוותים. גילוי וחשיפת הדמות במלואה מתרחש במהלך הדפדוף, כך שהפרשנות מתפתחת בהתאם למידת החשיפה של הדמות להקשרים הנוצרים בינה לבין הטקסטים והדימויים הסמוכים אליה בספר.

הצילום **"ננה ואמילי"** של הצלמת **יעל שחר**, מציג את האם "הכל יכולה", בצילום מוצגת אמא (ננה) מטופחת ושלווה, מניקה ועובדת בו זמנית ואינה מקריבה את זהותה ושאיופיה, וכך לכאורה מוצגת ההצלחה לשילוב האפשרי בין שני המחזות. ומהיבט אחר צילום זה, השילוב בין שתי הפעולות, עשוי לאזכר יצירות מוקדמות רבות, בהן אמהות ממעמד הפועלים, תוארו מיניקות תוך כדי ביצוע עבודה אחרת (דוגמת עבודה בשדה), כאשר ההנקה אינה הפעולה היחידה המתרחשת במלוא תשומת הלב¹.

כרמית תורג'מן אמנית רב תחומית העוסקת ביצירותיה בהווה הנשית. מציגה אוביקט פיסולי המציג חזה שופע חלב אליו מחוברים פטמות סיליקון של בקבוקים-**"טיפת חלב"**. מיתוסים רבים ומופרכים עוסקים בקשר בין כמות החלב המיוצר בשד לבין צורתו, גודלו, ועניינים אחרים המעלים פעמים רבות בקרב האם הטריה את החשש, שמא אין לה מספיק חלב להזנת התינוק. לעיתים אין לאם את הידע והתמיכה הנכונה והנדרשת להבנת תפעול המערכת הטבעית לעניין אספקה והגברת חלב אם. למעשה החלב ממשיך להיווצר כל עוד התינוק יונק מהשד - יוצר דרישה. לכן מומלץ לאם, להניק את תינוקה במשך השבועות הראשונים לחייו, ללא תוספות של תרכובת מזון לתינוקות כדי לא לפגוע ולהחליש את ייצור החלב. כמו כן לעיתים כאשר מוגש לתינוק בקבוק והוא עדיין אינו מאומן ביניקה, אפשרי שיפתח "העדפת בקבוק" או "כלבול פיטמה", בשל הקלות היחסית שבה זורם המזון מהבקבוק, לעומת המאמץ שעליו להשקיע ביניקה.

מיטל בר נתן מציגה את **מיצב השדיים**, מושא להתבוננות ותשוקה. כשהם גלויים במרחב הציבורי הם מעוררים ריגוש, מבוכה... ומה כאשר הם מופעים במרחב הציבורי תוך פעולת הנקה טבעית, האם שליפתם ממחבואם לטובת הזנת התינוק לגיטימית, על אף שהיא מאלצת את הציבור לצפות במשהו שיש שיאמרו שאינו ראוי שיוצג בפרהסיה? והאם אכן אקט ההנקה הפומבי מפקיע את השד ממאפייניו הארוטיים שנועדו למבוגרים בלבד?

ישנו מתח בין הציוד הגורף בהנקה במרחב הציבורי לבין הדרתה והדחתה לספרה הביתית. ביטוי למושג הֶזְזוּת (object) שנדון בספר כוחות האימה: מסה על הבזות מאת הפסיכואנליטיקנית הצרפתייה ז'וליה קריסטבה. "הפרשות גוף כדוגמת חלב אם מייצגות את הבזוי" היא כתבה. "הן חלק מאתנו, אך בה בעת נפרדות מאתנו ואף דוחות אותנו". על פי הגדרתה, הבזוי הוא דבר מה אשר "משבש זהות, מערכת, סדר. מה שאינו מכבד את הגבולות, את המקומות, את הכללים". האמביוולנטיות בנוגע לבזוי ניכרת ביחס התרבותי להנקה ומבארת מדוע במרוצת ההיסטוריה נשלטו נשים הודות לשליטה בשדיהן, שהפכו למושא חוזר לקביעות ממסדיות שניסו למשטרם וכך למתן את האיום הטמון בהם. לצד קביעות דתיות, פילוסופיות או רפואיות, תרמה גם האמנות למישטור השד, כפי שקריסטבה מבירה: "אופני הטיהור השונים של הבזוי - צורות קתרזיס שונות - מהווים את תולדות הדתות, וסופם באותו קתרזיס במובהק, קרי האמנות, לפני הדת ואחריה"². אכן, הדיכטומיה המגולמת בשד - המשלב היבטים אימהיים וארוטיים כאחד - הגבירה את החרדה מפניו בשל תפיסתו בתור איבר אשר אינו ניתן להגדרה חד־משמעית ולכן עלול לצאת מכלל שליטה.

יצירותיה של האמנית **מירית כהן כספי**, מחוברת להתנסויות חייה. בתערוכה מוצגות עבודות שנוצרו לאחר לידת בנה הראשון, בהן השד הנועד להנקה, הופך לגיבור הראשי, מוצג כתלוש מהגוף באמצעות פירוק, הרכבה וכידוד. בעבודות נוצרת טרנספורמציה אניגמטית לשד. השד מופקע ממשמעויות הקודמת כאיבר אֶרֶוֹנִי, והופך לאובייקט עצמאי כמנומנט בפני עצמו המשמש להזנה, מציצה, רגיעה וניחוח. בעבודת **"הנקבוק"**, מוצג מעין שד מרובד, מבודד ומקולף, שכל חלקו התחתון דימוי של שורשים. כמו איבר: צמח שנעקר מאדמתו. בעבודת **"הכרית"**, נוצר מחבר המפגיש בין שני דימויים: אדמה סדוקה מיובש ופטמה, כאשר כל הפסיפס מחובר בסיליקון, אסוציאציה לעוגיות שוקולד מסוכרת עם סדקים. העבודות נוצרו בטכניקה המשלבת הדפסה דיגיטלית ופיסול בחומרים מצויים וחומרי טבע.

בעבודת הוידאו **"רומקה, מירון ואני וקט סטיבנס ברקע" - נועה צדקה** מתעדת עצמה בביתה, באינטימיות בחיק ילדיה כשהיא מניקה את בנה כפעולה טבעית ואינסטינקטיבית, המתרחשת תוך שהיא עוסקת בעניינים נוספים. עבודת וידאו זו הינה פרט מתיעוד צילומי מתמשך של חייה. "שמי נועה צדקה, את ארקדיוש טומלקה (בעלי/בן זוגי/שותפי) הכרתי באמשטרדם... במשך כמה שנים חיינו, שהינו, עברנו, זזנו בכמה ערים (וורוצלב, וארשה, רוטרדם, אמשטרדם ותל אביב). בשנת 2003 התחתנו בוארשה, ועברנו לגור בתל אביב. בשנת 2004 נולדה בתנו רומקה, ובשנת 2010 נולד בנו מירון. אנחנו חיים כאן (כרגע). ה"כרגע" הזה נמצא כבר שנים. ..."³ (נועה). בהתייחסות לייצוגי ההנקה הבורגנית, מהרבע האחרון של המאה ה-19, הרי שכרבות מהיצירות דאז תיארו את האם המניקה שהיא ממוקמת בפרטיות ביתה, ובכך הודגש מסירותה לתינוקה ואיכויותיה כ"אם אידיאלית", כשיקוף מחודש אודות האדרת ערכי המשפחה והאימהות באותה תקופה.³

סמדר לומיניץ מציגה סקיצה מתוך **"אגדת אם"**, סרטון אנימציה גולמי, תלת ממדי בו התינוק ספק יונק ספק אינו יונק. פעולת האכלה, ההנקה, בה השד הופך למשחק

ולשעשוע מכני ומונוטוני כאשר האם משמיעה קולות לשם עידוד התינוק ליניקה: "הי הופה הופה הופה הו".

יש מתיחה והתארכות של השד וכיוצא וחוזר חלילה כלופ אין סופי. העבודה עוסקת ב"כולע/נבלעת" יחסים הנוצרים מיד עם רגע יציאת העולל לאוויר העולם. באותו זמן ממש, זהותה האישה נבלעת ובמקומה צצה זהות חדשה: אמא העוסקת כל כולה במילוי צרכיו. התינוק בין רגליה, ולא ברור אם עודנו ניזון מחיבורו לשליה שברחם או שהזנתו משולבת כעת עם ההנקה מהשד. כאשר הקשר הסימביוטי בין האם לתינוק סייפי ואינו ניתן לניתוק.

דמעות החלב של **ראומה זוהר חיות** מבטאות את העצב המלווה פעמים רבות בתהליך ההנקה, כאב פיזי ולעיתים גם נפשי. כאשר גם אם מתקיימת הנקה שמחה ומוצלחת הרי שלאחר ההחלטה לגמילת התינוק מההנקה, האם עשויה לסבול מעצבות ואף מדכאון שמתלווה אליו.

"את הסדרה Milk יצרתי בשנת 2007 כשחוויתי "דיכאון לאחר הפסקת הנקה". לא הרבה מדובר בנושא, אז לא הבנתי ממש את המשמעות הפסקת הנקה והתחושות אותן אני חווה. מסתבר שגמילה מהנקה אינה קשה רק עבור הילדה, אלא לעיתים גם עבור האמהות. יש בהנקה משהו "ממכר", באינטימיות, במגע, בסאונד וביכולת להתחבר לילדה/ה שלך פיזית. וכמו בכל סוג של התמכרות, כשמחליטים להפסיק ולהיגמל, חווים כאב, אובדן וסבל". - (ראומה).

ראלי סמית ואסנת יפה צימרמן מציגות את הקונפליקט בין הנקה להאכלה מבקבוק תוך נסיון לשמור על עמדה ניטרלית.

הן מאמינות שאמא טובה, היא אמא רגועה ושמחה הפועלת על פי מה שמתאים לה. לאמא כזו בריאה ושלווה יהיה גם תינוק נינוח ומרוצה.

הן מציגות סדרת בקבוקים צבעונים - אובייקטים שנוצרו מחמר לכן בליווי גלזורות צבעוניות, כשעליהם מוצגים משפטים שכיחים ומוכרים הקשורים לנושא ההחלטה האישית של האמא, האם לבחור בהנקה או שימוש בבקבוק. בין המשפטים המופיעים על הבקבוקים: הנקה מחברת בין אם לתינוק / לא תניקי, הילד יהיה חולה/ חלב זמין תמיד לא צריך לשטוף בקבוקים/ מרגישה כמו פרה חולבת/ יהיו לך שקיות שוקו ריקות/ כשהתינוק יונק. אני לא יודעת כמה הוא אכל.

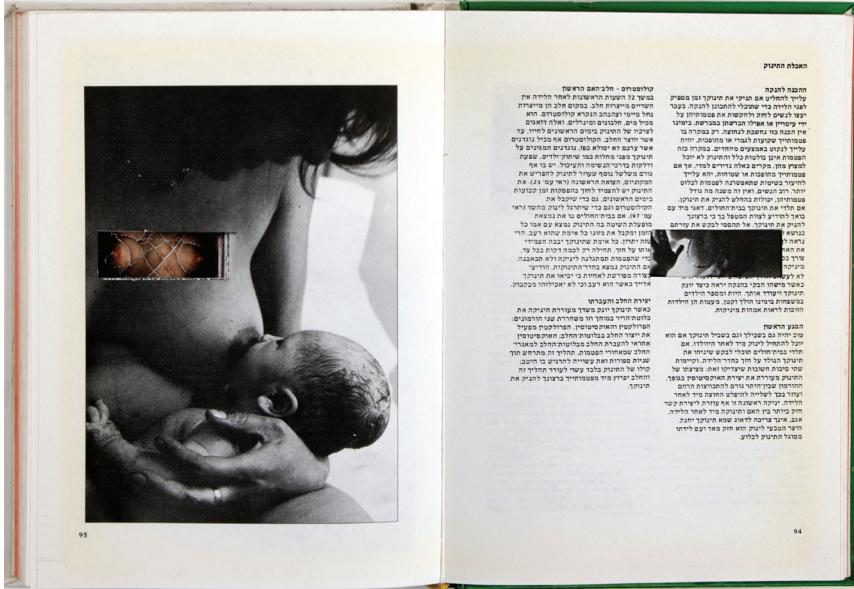
נושא ההנקה אצל האמנית **שירה גפשטיין מושקוביץ** מתחבר לעניין ההבטחה הפנטסטית לעתיד המצופה, לאחר מציאת הנסיך: "והם חיו באושר ועושר".

המניקה שלה היא **שלגיה** הממוקמת בין מטבח פעיל מצד אחד לבין מחאה חברתית על הדשא מצד שני, שתי תינוקות נשאים בזרועותיה, אחד מהם משחק בשדה וסוחט ממנו טיפות חלב. שירה מייצרת כמה שכבות של רפרנסים ליצירות אמנות מקומיות ולאגדה אחת כלל עולמית. נראטיבים נוספים בעבודה מעלים שאלות מטרידות אודות זוגיות, מגדר, וסדר או אי סדר חברתי ופוליטי. ציורה זה, מתכתב עם צילומה של הצלמת דינה גולדשטיין, אודות המציאות היומיומית של שלגיה, לאחר שלב ההבטחה.

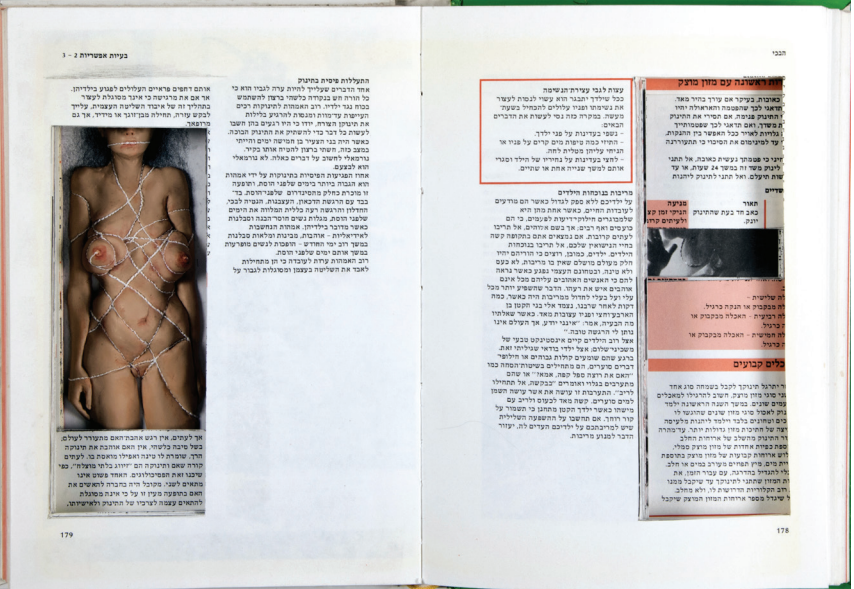
שירה ריכטר עוסקת בכלכלה פמיניסטית - מציגה שתי עבודות העוסקות בהזנת התינוק. האחת מכונה בשם: **"לומדת עבודה חדשה"** בו נראית שירה בבית החולים, זמן קצר לאחר לידת תאומיה, מקבלת שיעור כיצד להניק (הזנה מגוף), והצילום הנוסף המכונה: **"עלמה מברזל"**⁴ (הזנה מלאכותית) - בו מוצגות שתי פטמות בקבוקים על מצע מתכת. בין אם מדובר בהנקה או בהזנה באמצעות תמ"ל הרי שעל פי שירה מדובר ב"עבודה השקופה", שאינה מוכרת ומתוגמלת כלכלית בהקשר לעבודת האימהות והאימהיות. התוצר הלאומי הגולמי (התל"ג) של מדינות, אינו מכלכל את העבודות ה"נשיות" הללו. שירה בוחרת להפוך את הבלתי נראה והבלתי מוערך - לנראה ומוערך על ידי כך שהיא "גוררת" אותם למרכז הבמה.

שרי גולן "מטפטפת אשמה" בסדרת רישומים על נייר פרגמנט. רגשות האשם של האם כלפי התינוק, נולדים עם הולדת האם. רצונה הטבעי של האם לספק את צרכי התינוק ולהיות נוכחת ומגנה, מתערבכל לעיתים ברגשות אשם הקשורים כבר בפעולה הראשונה והבסיסית וההכרחית להמשך קיומו - הזנתו. כאשר קשיים בהנקה או חוסר יכולת להניק יהיו הסיבות אשר יהיו פיזיולוגיות נפשיות ואחרות עשויות לייסר את האם בתחושת אשם קשה, עד כי נדמה לה שהיא נכשלה ב"מבחן האמהות" המצטמצם לכדי מבחן הפטמה וההנקה. "על אמהות שאין להם אמא, על טיפות שנופלות על הכר, כשמנסים שהתינוקת לא ישמעו, על חלב מטפטף ללא הרף, על שקרים גדולים וקטנים, על אשמה מפוארת". - (שרי)

-
1. גל ונטורה, "השד שיצא מן הבקבוק" -הנקה ותחליפיה באמנות הצרפתית במאה ה-19, עמוד 230 .
 2. ז'וליה קריסטבה, "כוחות האימה: מסה על הבזות", 2000
 3. גל ונטורה, "השד שיצא מן הבקבוק" -הנקה ותחליפיה באמנות הצרפתית במאה ה 19 פרק שביעי.
 4. "עלמה מברזל" הינו פרט מתוך גוף עבודות של האמנית: "אוצרות סטטוס", צילום זה מוצג כמו כן על גבי כריכת הספר:
 New Advances in Feminist Economics :Counting on Marilyn Waring - בו כלול פרק כתיבה משותף של שירה ריכטר וד"ר הדרה שפלן קצב, בנושא "הסטטוס הכלכלי של אימהות בישראל".

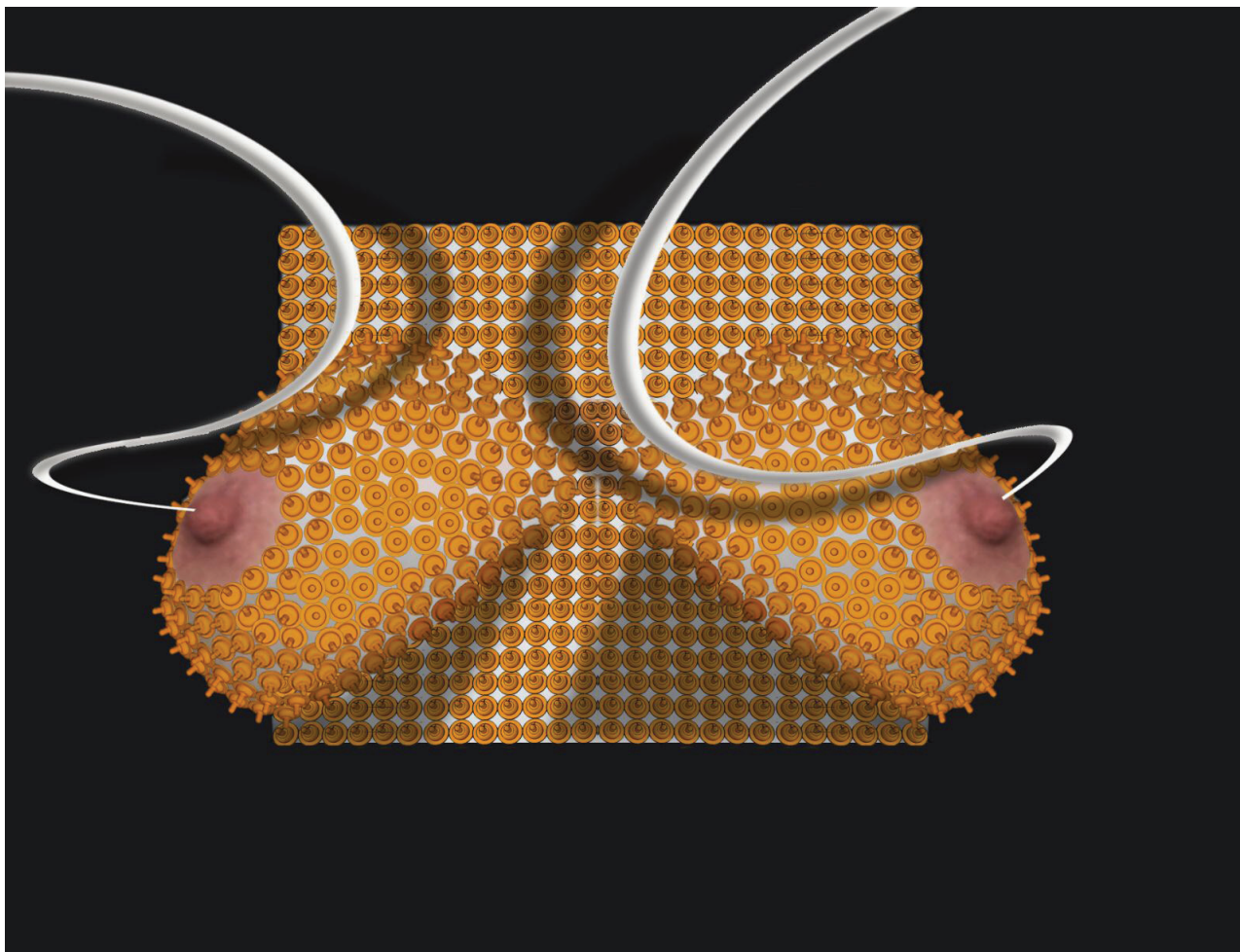

אדית פֿישר-כץ, האנלת התיוק, חמר פולימרי ורדי מייד (המדריך לטיפול בתיוק של ד' מרים סטופארד), 34X25X5 ס"מ, 2017 (ציילומי עבודות דפנה רבס)

יעל שחר, ננה ואמילי, צילום, 56X84 ס"מ, 2011

כרמית תורג'מן, טיפת חלב, מיצב, טכניקה מעורבת, 2018. (צילום הדמיה)

מירית כהן כספי, ללא כותרת, הדפסות מחשב, וסיליקון על כרית, 70X70X30 ס"מ, 2000-2001.
(צילומי עבודות אבי חי)

מירית כהן כספי, ללא כותרת, הדפסות, סיליקון, אדמה, חמר ובד פשתן טבעי, 48X26X26 ס"מ, 1997-1999.

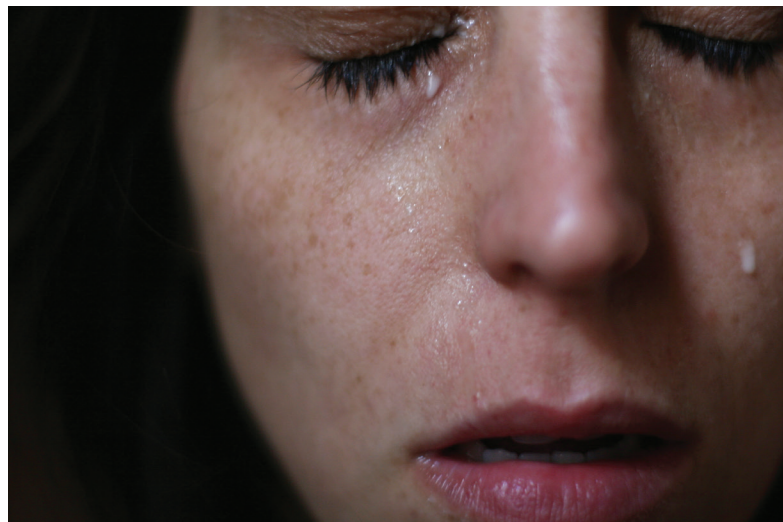

מיטל בר נתן, הנקה במרחב הציבורי, מיצב, טכניקה מעורבת, 40x40, ס"מ כ"א, 2018

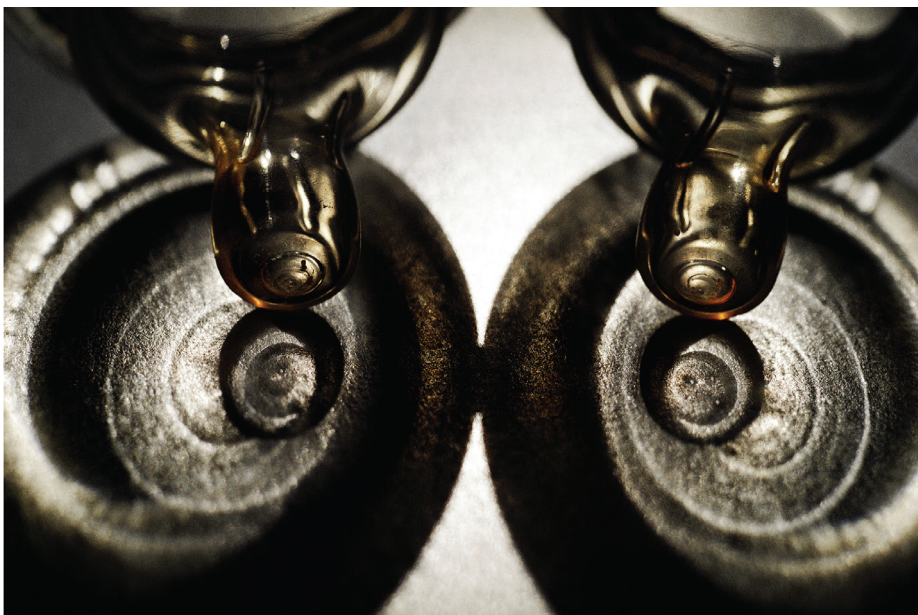

נועה צדקה, רומקה, מירון ואני וקט סטיבנס ברקע, (תצלום מעבודת וידאו), וידאו ביתי, (4 דק') צולם במצלמת web cam, 2018

ראומה זוהר חיות, Milk, צילום, 46X30.7 ס"מ, 2007

שירה ריכטר, Iron Maiden, עלמה מברזל, צילום וקופסת אור, 129X87X10 ס"מ, 2011

שירה ריכטר, לומדת עבודה חדשה, 100X70 ס"מ, צילום צבע, צלם: אורי ריכטר, 2002

ראלי סמית ואסנת יפה צימרמן, קונפליקט החלב, חמר וגלזורה, 30X15/ 6X17 ס"מ, 2018 (צילום: דליה שחר)

שירה גפשטיין מושקוביץ, שלגיה, שמן על בד, 200X100 ס"מ, 2017

היחידה היכל בדיוניוהר היחיד בשטח לא עזבו
 יק דמחשבת שזו
 אלמנה כזה שנים אחי כלאו בנאבו פנאם
 אינו לריושם אה היחיד מרמזם
 אה כזה לא תינקר
 אין שם שום חלל
 יק ערצל אנו אלה מריושם אה רמז מרמזא

